

Toomas Jürgenstein, Marietta Alliksaar, Olga Schihalejev

EESTI USULINE MAASTIK

Usundiõpetuse õpik gümnaasiumile

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Toomas Jürgenstein, Marietta Alliksaar, Olga Schihalejev

Eesti usuline maastik

Usundiõpetuse õpik gümnaasiumile

Retsensendid Aleksandra Sooniste, Marju Kõivupuu

Toimetaja Tarvo Siilaberg

Kujundaja Heisi Väljak

Keeletoimetaja Killu Mei

Õpiku valmimisele aitasid nõu ja soovitustega kaasa Anu Põldsam ja Priit Rohtmets.

ISBN 978-9908-60-029-1

Autoriõigus: Maurus Kirjastus OÜ, 2026

Tartu mnt 74, Tallinn 10113, telefon 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Trükk: Tallinna Raamatutrükikoda

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Sisukord

1. SISSEJUHATUS	4
1.1 Religioon ja kultuur	6
1.2. Religioon ja riik	10
1.3. Eesti religiooni lugu	14
1.4. Mittereligioossed maailmavaated	21
1.5. Religiooni uurimine Eestis	25
2. KRISTLUS	29
2.1. Kristlusest üldiselt	30
2.2. Õigeusklikud	34
2.3. Vanausulised	40
2.4. Katoliiklased	44
2.5. Luterlased	50
2.6. Baptistid	56
2.7. Teised protestandid	61
Metodistid	61
Adventistid	63
Nelipühilased	65
3. MONOTEISTLIKUD RELIGIOONID	69
3.1. Juudid	70
3.2. Islamiusulised	76
3.3. Bahaid	83
3.4. Jehoova tunnistajad	87
3.5. Mormoonid	92
4. AASIA PÄRITOLU JA EESTI JUURTEGA RELIGIOONID JA VAIMSED PRAKTIKAD	96
4.1. Budistid	97
4.2. Hindud	102
4.3. Maa- ja taarausulised	107
4.4. Animism ja maagia	113
5. NOORTE MÕTTEID	117
KOKKUVÕTE	118
SÕNASTIK	125
ÕPIKUS KASUTATUD KIRJANDUS	130

1. SISSEJUHATUS

Maailm meie ümber on mitmes mõttes religioosne. Enamik inimesi maailmas on võtnud omaks mõne religiooni või tunnistab ühel või teisel viisil kõrgemat jõudu, peaaegu igas linnas asuvad kirikud, templid, **sünagoogid**, **mošeed** või muud religioosseks otstarbeks rajatud ehitised, Eestis lisanduvad veel **hiied** ja teised looduslikud pühapaigad. Kogu maailm on täis religioonidest tulenevaid mõjusid, väljendugu see siis keeles, elukorralduses, seadustes või kalendris.

Rahvaloendus. Usku omaks pidavate inimeste osakaal püsib muutumatuna, õigeusk on jätkuvalt levinuim. (Statistikaamet, 2022)

Pisut teisiti on lugu Eestis. Küsitlused näitavad, et ehkki suur osa inimestest tunnistab kõrgema jõu olemasolu ja tunneb usuküsimuste vastu huvi, on tunduvalt vähem neid inimesi, kes seovad end mõne kindla religiooniga või on ühinenud mõne kirikuga. Nii 2000., 2011. kui ka 2021. aasta rahvaloenduse andmetel pidas mõnd usku omaks umbes kolmandik elanikkonnast. Võrreldes paljude teiste Euroopa rahvastega ei ole seda palju. Samas on Eestis suur religioosne mitmekesisus, kahjuks ei mahtunud õpikusse kaugeltki kõik Eesti usulised liikumised ja kirikud. Suuri maailma religioone on põhjalikumalt käsitletud õpikus „Kohtumised. Üks maailm, erinevad religioonid. Usundiõpetuse õpik III kooliastmele ja gümnaasiumile“ (Maurus, 2024).

Siinne õpik püüab kirjeldada Eestis levinud uskude mitmekesisust ja samas otsida nende vahelt ühisosa. Järgnevalt on välja toodud mõned dilemmad ja küsimused, milles Eestis levinud religioonide arusaamad ja rõhuasetused on erinevad.

Religioosetes traditsioonides leidub erinevaid arusaamu. On käsitlusi, kus mõistetakse, et usk on eelkõige teekond millegi suurema ja võimsama mõistmise poole, sellel teel tuleb küsida julgeid ja vahel oma seniste arusaamadega vastuolus olevaid küsimusi ja vajaduse korral peab oma seisukohti korrigeerima. Teistes käsitlustes ollakse veendunud, et kõrgema jõu avaldumisele oldi kõige lähemal minevikus ning siis fikseeritud seisukohad peaksid püsima võimalikult muutumatutena.

Paljudes religioosetes traditsioonides peetakse oluliseks loodusteadustesse süvenemist, et võimalikult sügavalt ja detailselt mõista oma usulisi seisukohti. On aga ka neid, kus arvatakse, et religioossed tekstid annavad vastused ka materiaalse maailma arenemist puudutavatele küsimustele.

Usuringkondades võib kohata seisukohti, mis peavad kalliks teistsuguse maailmavaatega ning teistesse religioonidesse kuuluvaid inimesi, ning arvatakse, et ka nemad võivad saada osa igavesest õndsusest. On aga ka neid, mis räägivad pigem ühest tõest ning teistest religioonidest või kirikutest kui eksiteel olijatest.

Erinev võib olla suhtumine pühakirjadesse, näiteks sageli tõdetakse, et lausega „aga pühakirjas seisab nii“, arutelu ei lõpe, vaid alles algab. Piiblis ja ka teistes pühakirjades on olemas nii igavikuline kui ka inimlik pool, seda lugedes tuleb arvestada arheoloogia ja etnoloogia andmetega ning pühakirja tõlkimine, tõlgendamine ja selle sügav mõistmine on protsess, mis ei lõpe kunagi.

Sugugi ühtne ei ole usulistes kogukondades ka erinevate vähemuste mõistmine. Nende õigustele riikliku ja ka usulise tunnustuse andmine on tõsine küsimus ja vaidlusteema, millele vastates on eri usuliikumised välja jõudnud erinevate seisukohtadeni.

Kõiki loetletud dilemmasid, hoiakuid ja küsimusi võib Eestis levinud usundites ühel või teisel viisil leida ning neid kirjeldatakse ka siinses õpikus. Head süvenemist!

Paksus kirjas esitatud terminite selgitused leiad õpiku lõpust.

Eraldi peatükist õpiku lõpuosas saad lugeda noorte mõtteid religiooni teemadel.

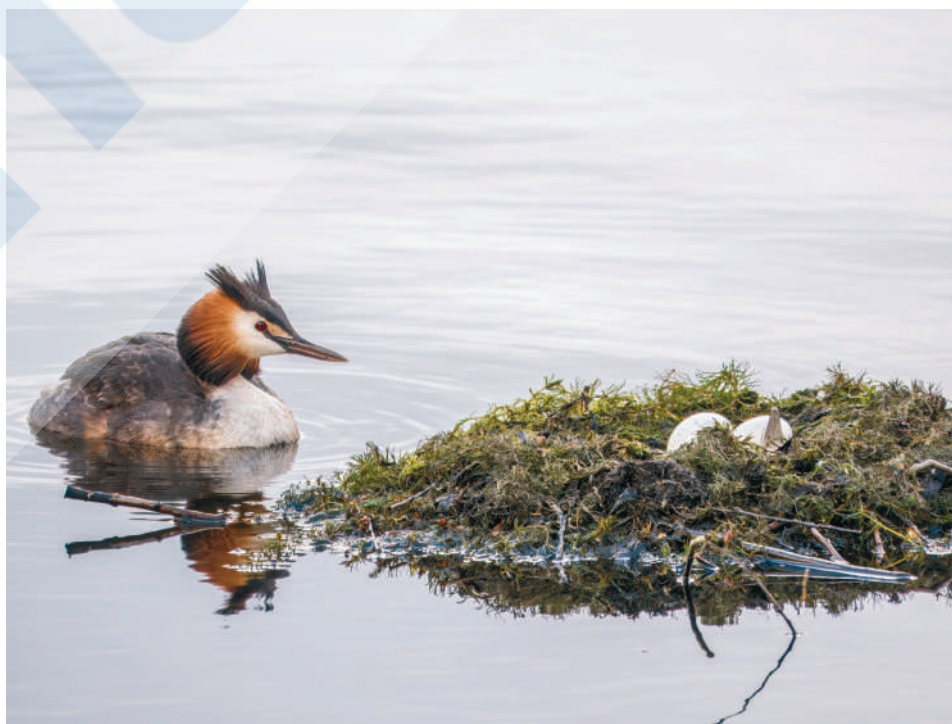
1.1. Religioon ja kultuur

Kui religioon kaoks maailmast täielikult, siis millised kultuuriaspektid kaoksid koos sellega? Millised jääksid alles?

Religiooni ja kultuuri suhe on sügavalt vastastikune. Religioon on sageli olnud kultuuri keskne element, toimides selle looja, kandja ja muutjana. Paljud traditsioonid, kunstiteosed ja eetilised süsteemid on sündinud religioosest pinnasest. Samas on kultuur alati see kontekst, milles religiooni tõlgendatakse, väljendatakse ja elatakse. Eri kultuurid võivad sama religiooni mõista ja järgida erineval moel, kohandades seda oma tavade ja arusaamadega. Lähtuvalt kultuurikontekstist ja selle tõlgendamisest võib religioon olla ühes kultuuriruumis konfliktiallikaks, teises aga ühendav jõud.

Religioonil on kultuuris täita olulisi ülesandeid, millest üks peamisi on pakuda seletusi maailma ja inimese olemasolu kohta. Need on küsimused, millele religioonid on püüdnud vastata läbi loomismüütide, **eshatoloogiliste** õpetuste ning muude **narratiivide**. **Loomismüüdid** annavad seletuse maailma ja kõige oleva tekke kohta. Tuntud näidete kõrval, nagu sumerite eepos „Gilgameš“ või loomislood Piibli 1. Moosese raamatus, leidub sarnase tähendusega lugusid ka Läänemere pärimuses. Eesti rahvaluules on selles küsimuses tähtsad regilaulud, mis kirjeldavad maailma sünni linnununast.

Maailma sünni veelinnununast on iidne läänemeresoome motiiv, mis peegeldab usku looduse elujõusse ja kõige oleva tsüklilisusesse.

Rahvapärimus Karja kihelkonnast

Siis olla see rängata suur kotkas, mis alati ühest paigast toisse lendas, sinna juhtunud ja munenud poisi rõukude vahele ühe liig suure muna. Jumal võtnud selle muna omale ja olla sellest munast maailma valmistanud, nagu ta praegu on. Nenda olla ilm vana eesti rahva paganausu järele loodud.

Samuti käsitlevad paljud lood viimseid asju, näiteks maailmalõppu ja surmajärgset elu, pakkudes seletusi selle kohta, mis saab pärast inimese elu või lausa kogu maailma lõppu. Tuttavad on **aabrahamlikest religioonidest** pärit ettekujutused taevast, põrgust ja viimsest kohtupäevast, mis kujundavad miljardite inimeste maailmapilti. Teistsuguseid arusaamu pakuvad idamaised religioonid, kus usutakse hinge ümbersündi.

Eshatoloogilised õpetused käsitlevad viimseid asju – näiteks maailmalõppu ja surmajärgset elu –, pakkudes seletusi, lohutust ja praeguses elus moraalset raamistikku. Samas on maailmareligioonidest mõjutatud arusaamade kõrval ka Eesti rahvauskumustes olnud oluline roll hingedekultusel ja ettekujutusel teispoosusest, mis eksisteerib paralleelselt meie reaalsusega. Näiteks usuti, et lahkunute hinged külastavad teatud ajal aastas (hingedeajal) oma kunagist kodu. Sel ajal neid oodati ja kostitati.

Müüdid ning pühad tekstid koondavad harilikult õpetusi, ajalugu ja seadusi, olles kogukonna jaoks autoriteetsed ja kujundades nõnda ka kultuurimälu. Samuti tähistavad religioonist või laiemalt uskumustest tõukuvad rituaalid inimese ja kogukonna elus tähenduslikke sündmusi, millega kaasnevad kindlad toimingud. Elu olulised murdepunktid – sünd, abiellumine, surm – on alati olnud seotud rituaalidega. Kuigi tänapäeval on paljud neist tavadest ilmalikustunud, on nende juured sageli religioosides. Näiteks pulmakombed või matuseriitused on sügavalt juurdunud tavades, mille religioosides mõtmes ei ole põhjust kahelda. Samuti on olulised aastaegade vaheldumisega ja aastaringiga seotud rituaalid. Need rituaalid

Lillede ja küünaldega kaunistatud surnuaed. Hingeuskumused ja esivanematekultus, mis on seejuures omased paljudele maailma rahvastele, ei ole kuhugi kadunud ka tänapäeval, mis peegeldab jätkuvat usku elavate ja surnute maailma läbikäimisse.

tugevdavad kogukonna ühtsustunnet ja kannavad edasi põlvkondadeülelt kultuurilist järjepidevust. Ühised uskumused, rituaalid (nt jumalateenistused või palverännakud) ja pühade tähistamine loovad kollektiivset identiteeti ning seeläbi arusaama omadest ja võõrastest, aga ka õigest ja valest.

Nii mõneski pulmades toimivas mängulises võistluses võib märgata viljakusriituse elemente.

Religioon on olnud ammendamatu inspiratsiooniallikas kunstis, muusikas, kirjanduses. Arhitektuuris on religioon andnud tõuke luua inimkonna võimsamaid ja kestvamaid ehitisi alates Egiptuse püramiididest ja Kreeka templitest kuni Euroopa keskaegsete gooti katedraalide, islami mošeede ja budistlike stuupadeni. Need hooned pole pelgalt kogunemiskohad, vaid jumaliku kohalolu ja usuilise maailmapildi füüsilised väljendused.

Kujutavas kunstis on religioon pakkunud lõputult teemasid ja süžeid, näiteks **Leonardo da Vinci** (1452–1519) „Püha õhtusöömaaeg“ või **Michelangelo** (1475–1564) „Taavet“ on muutunud lääne kultuuris ikoonilisteks teosteks. Samas islamimaailmas, kus inimeste kujutamine on sageli keelatud, arenesid välja meisterlik kalligraafia ja keerukatest geomeetristest mustritest koosnev kunst, mis kaunistavad mošeesid ja käsikirju. Hinduistlikes ja budistlikes templites võib aga näha rikkalikult skulptuure, mis kujutavad jumalusi või müütilisi steene. Muusikas on religioon andnud aluse paljudele traditsioonidele. Lääne klassikaline muusika on suuresti välja kasvanud kirikumuusikast, alustades **gregooriuse koraalist**, jätkates **Johann Sebastian Bachi** (1685–1750) kantaatide ja **passioonidega** ning jõudes peegeldustega moodsa popmuusikani. Eesti muusikas on religiooselt inspireeritud loomingust tuntuimad **Arvo Pärdi** (sünd 1935) teosed, mis eristuvad oma vaimuliku ja meditatiivse iseloomu poolest ning mille unikaalne tintinnabuli* kompositsioonitehnika on inspireeritud gregooriuse koraalist ja varajasest polüfooniast. Pärdi muusika keskmes on sageli **liturgilised** tekstid ning minimalistlik ja rangetele reeglitele allutatud lähenemine, kus igal noodil on oma täpne koht ning vaikus on sama oluline kui heli.

Kirjanduses on maailma tuntuimad teosed sageli religioosse sisuga – Piibel ja Koraan pole ainult pühakirjad, vaid ka maailmakirjanduse tüvitekstid, mis on inspireerinud paljusid autoreid olenemata nende usulistest veendumustest. Eeposed, nagu hinduistlikud „Mahābhārata“ ja „Rāmājana“, jutustavad aga jumalate ja kangelaste lugusid, mis sisaldavad samuti sügavaid filosoofilisi ja eetilisi õpetusi.

Muutused usulises maailmapildis mõjutavad sageli kogu kultuuri, sealhulgas kunsti, muusikat ja kirjandust. Näiteks tõi reformatsioon 16. sajandi Euroopas kaasa suuri muutusi kirikukunstis. Katoliiklikus traditsioonis oli kirikukunst rikkalik, täis värvikaid freskosid, skulptuure ja altarimaale, mille eesmärk oli jutustada piibelligusid ja äratada vaatajas aukartust. Reformatsiooni käigus hakati eelistama lihtsust ja sõna kuulutamist pildi asemel. Paljud pildid ja kujud eemaldati kirikutest, et vältida nende muutumist jumalateenimise keskpunktiks. See muutis ka inimeste arusaama sellest, milline kunst on lubatud ja milline mitte, ning kujundas uusi esteetilisi väärtusi.

Nagu reformatsiooni näitel näha, ei ole religiooni mõju kultuurile üheselt hinnatav – see, mis ühele kogukonnale tähendas puhastumist ja tõelise usu väljendust, võis teisele tunduda kultuurilise rikkuse kadumisena. Sama mitmetine mõju ilmneb ka muudes ajaloolistes ja kultuurilistes kontekstides, sealhulgas juhtudes, kus religioon on põhjustanud konflikte ja hävingut. Usku on kasutatud nii mõjutus- kui ka allutusvahendina ning sellega on põhjendatud sallimatust, vähemusgruppide allasurumist ning teistsuguste maailmavaadete ja kultuuride hävitamist. Ajalugu tunneb arvukalt näiteid ususõdadest (nt ristisõjad, Euroopa ussõjad 16.–17. sajandil), ketserite tagakiusamisest (nt **inkvisitsioon**), sunniviisilistest usupöörmistest ja usuliselt motiveeritud terrorismist, kus religioossetena nähakse mitmetahulistest ja keerukatest ühiskondlikest ja kultuurilistest oludest tekkinud probleeme.

Ka teistes kultuurides on sarnaseid näiteid, näiteks on hinduistlikku kastisüsteemi sajandeid õigustatud religioossete ettekirjutustega, mis on põlistanud miljonite inimeste sotsiaalset ebavõrdsust. Religioon on olnud ka ettekäändeks kultuuripärandi hävitamisel. Religioossetel põhjustel on hävitatud hindamatuid mälestisi, mida on peetud usuliselt sobimatuteks (nt Bamiyani Buddha kujude hävitamine Talibani poolt 2001. aastal).

*Tintinnabuli on kompositsioonitehnika, mis põhineb lihtsate kolmkõladel ja meloodialiinide kokkukõlal, luues meditatiivse ja kellukese helinaid meenutava kõla.

Ülesanded

Aruta

- Loe artiklit „Reformatsioon 500: Pildirüüste – ületähtsustatud või mitte?“ (ERR, 24.12.2017). Arutle, kelle otsustada on see, kas, kuidas ja milline kunst on sakraalhoones lubatud.
- Religiooni mõju kultuurile võib olla nii ühendav kui ka lõhestav. Arutle näidete abil, miks sama religioosne nähtus võib eri kultuurikontekstides tekitada väga erinevaid reaktsioone. Kas reformatsiooni kunstimuutused on pigem rikkuse kadumine või ausa usu väljendus? Põhjenda oma arvamust.

Loo

- Valmista (digitaalselt või paberil) plakat või illustratsioon, mis kujutab mõne müüdi, pühateksti või rituaali tänapäevast tõlgendust. Näiteks kuidas võiks välja näha „maailma sünd linnunast“ tänapäeva popkultuuri võtmes? Lisa ka lühike selgitus, miks sa just sellise kujunduse valisid ja millist religioosset või kultuurilist ideed see kannab.

Uuri

- Käi oma kodukohas ringi ning pane tähele, milliseid religiooni ilminguid oma tavakeskkonnas märkad (nt sümbolid, ehitised, üritused). Tee sellest fotoseeria. Võrrelge klassikaaslastega, kes mida märkas.
- Uuri kolme usuorganisatsiooni kodulehte. Kuidas need kultuuri laiemalt vahendavad (näitused, kontserdid, ajaloomälestised jne)? Kuna selliseid üritusi toimub ka ilmalikus ruumis omajagu, siis millist väärtust (kui üldse) lisavad usukogukondade vahendatavad kultuurinähtused?

Analüüsi

- Analüüsi allikat: Kaljo Põllu teos „Maailmamuna“ (1978) koos Karja kihelkonna pärimusega maailma loomisest linnunast (peatüki alguses toodud tsitaat).
 - a. Mida kujutab maal ja kuidas see suhestub pärimustekstiga?
 - b. Milliseid uskumusi ja maailmapilti see väljendab?
 - c. Kuidas võib sama allikat tõlgendada eri ajalooperioodides või kultuurikontekstides?
- Vaata 2022. aastal ilmunud reklaami „Ole taarausku!“. Analüüsi,
 - a. milliseid sümboleid või viiteid see kasutab;
 - b. kas see toetub eelarvamustele, huumorile, kriitikale või millegi muule;
 - c. kuidas erinevad sihtrühmad võiksid seda tõlgendada.

1.2. Religioon ja riik

Kaitsejõudude poolt organiseeritud kaplanite kursustest osavõtjad 1995. aastal. Religiooni ja riigivõime koostöö heaks näiteks on kaplani ametikoht. Kaplan on Eesti kaitseväes vaimulik, kes toetab ajateenijaid ja tegevväelasi nende vaimse, eetilise ja usulise heaolu hoidmisel. Kaplan pakub nõustamist, viib läbi usutalitusi, aitab kriisiolukordades ning toetab väeüksuste moraali ja väärtuskasvatust olenevatest teenistujate usulisest kuuluvusest.

Kuidas Eesti Vabariigi põhiseadus (§-d 40–41) religiooni ja riigi suhteid reguleerib?

Religiooni, riikluse ja kultuuri rollid on ajalooliselt olnud omavahel tihedalt põimunud ning neid on peaaegu võimatu üksteisest lahutada. Riigi ja valitseja võim vajas rahva silmis legitiimsust ehk seaduslikku alust ning religioon pakkus selleks hea aluse. Ajalooliselt ei ole religioon ja riiklus seega lahutatud olnud. Valitsejad olid sageli ka usujuhid, kelle autoriteet ja õigus valitseda tuginesid otse jumalikule allikale. See põhimõte, mida Euroopas tuntigi kui kuningate jumalikkude õigust, esines eri vormides üle maailma. Näiteks Vana-Egiptuses peeti vaaraod jumal-kuningaks, Horose kehastuseks ja jumalate esindajaks maa peal. Hiinas valitses keiser tänu „Taeva mandaadile”, mis andis talle õiguse võimul olla seni, kuni ta valitses õiglaselt ja moraalselt. Jaapanis peeti aga keisrit kuni teise maailmasõja lõpuni päikesejumalanna Amaterasu-ō-mi-kami otseseks järeltulijaks ja seega elavaks jumalaks.

Suurepärane näide riigi valitseja mõjust usule on Inglismaa religioosne heitlikkus 16. sajandil. Kuningas Henry VIII lõi Rooma paavstiga tülli minnes anglikaani kiriku, mille peaks sai tema ise. Tema poeg Edward VI muutis riigi oma reformidega protestantlikuks. Edwardi surma järel asus troonile tema õde Mary I, kes üritas riiki jõuliselt tagasi katoliiklusesse pöörata. Tema viieaastase võimuperioodi järel troonile tõusnud Elizabeth I kinnistas aga anglikaani kiriku positsiooni riigikirikuna, kuigi usulised pinged ei kadunud veel pikka aega.

Enne valgustusaega oli Euroopas levinud põhimõte *Cuius regio, eius religio* ('kelle valitsus, selle usk'), mis kinnitati ametlikult 1555. aasta Augsburgi rahulepinguga. See tähendas, et valitsejal oli õigus määrata oma valdustes kehtiv usk ning alamad olid kohustatud seda